

ROMANTIKUS ÉS REALISTA VONÁSOK AZ ARANY EMBER C. REGÉNYBEN

Az arany ember című regény csaknem minden szempontból egyedi remeklás az író életművében. Nemcsak a kor nagy gondolatai, politikai válságjelenségei tűnnek fel itt, hanem nyomot hagyott benne az író magánéletének sok-sok konfliktusa, házáséletének ekkori zavara: feleségének elhidegülése, féltékenykedése és egy romantikus késői szerelem is. Az író annyira azonosulni tud főhőse kínlódásával, és saját keserű nézeteit oly gyakran adja szereplői szájába, hogy egyes értelmezők egyenesen „vallomás-regénynek” tartják.

A pályakép vonatkozó mozzanatai:

A mű egyik helyszíne **Komárom**, az író szülővárosa. Komárom éppen Az arany ember története időpontjában élte fénykorát. A felvidéki és alföldi kereskedelem fő víziútjainak kereszteződésénél fekvő város virágzó gabona-és fakeskedelme, valamint feldolgozó ipara jólétet és folyamatos gazdagodást biztosított polgárainak. A környezetrajz elevensége és plaszticitása onnan adódik, hogy Jókai saját gyerekkorának világát idézi fel. A másik fontos helyszínt, a **Balatont** a hatvanas évek végén ismerte meg alaposan az író. Rokonai többször is meghívják Tihanyba, majd **Balatonfüredre**, Jókai 1871-ben itt építi fel villáját. A regény legfestőibb leírása, a Vaskapu azonban a képzelet szülötte. Noémi harmóniáját sugalló alakját az a szerelem ihlette, mely az 1870-es évek elején Jókai és gyámleánya, **Lukanics Ottilia** között szövődött. Mikszáth szerint:”A kisasszony is ábrándos, költői természetű lény volt, valóságos képmása hajban, természetben, arcban Az arany ember Noémijének.” Jókai már válásra is gondolt. A konfliktust végül is a leány korai halála oldotta meg. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy e műve az illúziókkal való leszámolásnak, a kiábrándulásnak egy jellemző darabja legyen.

A **korabeli közélet eseményei** is jelen vannak a történetben:

Timár Mihály legnagyobb sikerét a **Brazíliába való magyar lisztkivitel** megszervezésével éri el. A regény cselekményének idején erről még nem lehetett szó, a mű keletkezésekor, a gőzmalmok tömeges elterjedése után azonban a magyar liszt magas sikértartalma miatt keresett cikk lett a világpiacon. Jókai 1869. november 8-i országgyűlési beszédében hivatkozik is a brazil exportra. A **Bach-korszak egyik leghíresebb korrupciós botrányát** szintén feldolgozta Jókai. Kacsuka hadnagy A jó tanács című fejezetben azt javasolta Tímárnak, hogy a Duna fenekéből kimentett nedves, romlott gabonából készíttessen kenyeret a Komáromban gyakorlatozó katonák számára. Az 1859-es francia-olasz- osztrák háborúban elkövetett hasonló ügyek miatt a felelősségre vonás elől több magasrangú tisztviselő öngyilkosságba is menekült.

Alkotói fénykorának (1867-1875) csúcspontja ez a regény azért is, mert Az arany ember (1872) Jókai legharmonikusabb, a romantikából a realizmusba viszonylag legmesszebb eljutó remekműve. Jókai nem határozza meg egyértelműen a **cselekmény időpontját**. A regényben elszórtan felbukkanó, támpontul kínálkozó dátumok ellentmondanak egymásnak. Annyi bizonyos, hogy a történet az **1820-as évek végén, vagy az 1830-as évek elején kezdődik**. A végkifejletig, Athalie gyilkossági kísérletéig mintegy kilenc-tíz év telik el.

A regény realista vonása, hogy **főhőse, Timár Mihály** már nem nemes, egyszerű **hétköznapi polgár**, hajóbiztos. **Nem statikus jellem**, sokoldalúan ábrázolt fejlődő, vívódó, majd (a polgári világban) meghasonlott hős. Ez a realista vonás a **vívódó, meghasonlott főhős** sokoldalú ábrázolásán túl abban is megnyilvánul, hogy **szereplői** már nem mágnások, nemesek, mint korábbi írásaiban, hanem egyszerű, **hétköznapi emberek**: hajóbiztosok, hajókormányosok, kistisztviselők, kereskedők, kézművesek. Az arany ember **Jókai jelenében**

játszódik, és annak a legérzékenyebb pontját érinti. Témája: **az egyéni boldogság lehetőségeit vizsgálja a kapitalizálódó társadalom valóságában.**

Szerkezeti felépítés szempontjából is egyik legösszefogottabb alkotása. A mű romantikus vonásai:

A **romantikus meseszövegben hatásos jelenetek** (a menyegző napja Brazovicséknál), kiélezett értékhelyzetek (Tímea cselédsorban Athalie-nál, majd a regény második felében fordított lesz a szereposztás), **váratlan fordulatok**, (pl.: cserehalál, Timár kiléphet a társadalomból, cserehalál) **megkapó költőiségű leírások** (p1. a Vaskapué vagy az első megpillantáskor a Senki szigetéé), **váratlan találkozások**, tömegjelenetek, ritmusváltások fordulnak elő — ahogy másutt is megszokhattuk az írótól. A jellemábrázolás realizmusa a mellékszereplők esetében nem jelentkezik: **a mellékszereplők statikus jellemek, végtelen ellentétekkel: ördögi gonosz – angyalian jó. Stílusában is érvényesül a romantikus hangvétel: az anekdotikusság, a hangulatváltások**, a kifejező előadásmód, ellentétezés érvényesül; Jókai a mesélés nagymestere volt.

Bár sok romantikus elemet találunk a műben, az írói komponálás tudatos. Ezt jelzi, hogy az események szerkezeti szerepnélkülisége: egyre csökken. **Fontossá válnak az ok-okozati összefüggések.** Véletlenek is **a jellemek belső törvényeinek kibontakozását** segítik! A mű cselekménye Timár Mihály boldogságkeresése. Elváló majd összetalálkozó epizódok szövevénye a mű hatásos jelenetekkel, fordulatokkal, váratlan találkozásokkal.

Már **a kezdő fejezetekben megjelennek mindazok a motívumok**, amelyek később a regény cselekményét adják, s így vagy úgy szó van **valamennyi fontos szereplőről is.**

Ilyen fontos motívum mindenekelőtt maga a **Duna**, mely összekapcsolja Komáromot és a Senki szigetét.

A legelső találkozás a Szent Borbála fedélzetén már sejteti Timár és Tímea későbbi viszonyát: a török kislány hálát érez ugyan megmentője iránt, de bensőségebb rokonszenvet nem. Midőn a hajóbiztost lesodorja a hullám a hajó orráról, s azt hiszik, meghalt, a szíve „meg sem dobbant”. „Mikor a fehér cicát a hullámok közé veszni látta, akkor kétségbe volt esve, akkor nem tudta könnyeit visszatartóztatni, s most, mikor a hajóbiztost elnyelte a hullám, azt sem mondta rá, hogy szegény!”

Az inspiciens (**vámtestt) levélben azt üzeni sógorának**, a komáromi seregellátási osztály főnökének, Kacsuka Imre úrnak, hogy **Timár „arany ember”**, érdemes rá felfigyelni.

Komárom felé vezető útjukon fedezik fel a **Senki szigetét** és lakóit. **Tímea és Noémi** szembenállása, kölcsönös ellenszenvé már ekkor sokat sejtetően megmutatkozik. A cica, Narcissza körül keletkezik köztük ártatlan nézeteltérés, de a két leány szemüknek pillanatnyi összepillantásából megérzi, „hogy ők valaha egymás sorsának rejtelmes intézői lesznek, hogy lesz közöttük valami közös, vagy öröm, vagy fájdalom; és talán sohasem fognak arról többet tudni, mint egy elfeledett álomról, hogy ők okozták azt egymásnak”.

Felbukkan a szigeten **Krisztyán Tódor is** mint Noémi „vőlegénye”. Első pillanatra a hős és a kém keverékének látszik. Megjelenése halálba kergeti **Ali Csorbadzsit**, aki egyetlen leányát komáromi rokonára, **Brazovicsra bízza**. Krisztyán feljelentéssel zsarolja a szigeten élőket is. Vele kapcsolatban meséli el **Teréza mama családja szerencsétlenségét**. Férje, **Bellováry** volt Krisztyán Tódor apjának a keze. Ebben a történetben is szó van Brazovics Athanázról, a komáromi gabonakereskedőről: a Pancsováról megszökött Krisztyán Maxim adósságát ötszörös nyereséggel hajtotta be annak kezésén. Bellováryék mindent elvesztettek, földjüket, házukat, s az apa egy éjszaka szíven lötte magát. - „Visszajövök még ide!” - mondja Timár Terézának elbúcsúzva tőle.

A haldokló Ali Csorbadzsi tört mondataiban jelentkezik első ízben **a „vörös hold”**, „vörös félhold” motívuma, mely ismételtén vissza-visszatér Timár életének válságos fordulói vagy mint **bűnre csábító jelenés**, vagy mint **a lelkiismeretfurdalás szimbóluma**.

Végül amint a süllyedő hajóról megmentett Tímea belép a Brazovics házba, csírájában, rejtetten felsejlenek már a később oly végzetessé váló szenvedélyek: a gyűlölködés és a féltékenység. **Athalie szemei** „egy villámlottak Tímea arcára, másikat a katonatisztre, s ajkait még jobban kipittyeszté. **Kacsuka úr** egészen el volt veszve Tímea bámulatában”. Tímár is bánatosan figyelte, hogy Tímea milyen kedvesen mosolygott Kacsukára.

Az időrendben haladó cselekménybonyolításban teljesednek ki a fenti motívumok. A drámai küzdelem színtere **Tímár Mihály lelke**. A hűség és a szerelem, a hatalmas vagyon és az igazi boldogság ellentétei között való hányódás jelenti a nagy konfliktusokat. A vívódó, a megoldhatatlan döntéskényszer elé kerülő főhős **életének két fő színtere hol Komárom, hol a Senki szigete**, míg a véletlen a kezére játszik abban, hogy az egyiket örökre elhagyhassa, és otthonra leljen a másikon.

Tímár Mihály **a siker minden kellékét megszerzi** magának (vagyon, társadalmi pozíciót, az áhított hölgy kezét), **valódi boldogságát azonban csak a társadalomból kivonulva**, a természet menedékében meghúzódó családi közösségben találja meg.

Az egyén nem lehet a természet és társadalom tagja egyszerre, mert természet és civilizáció kizárja egymást. Tímár sorsa ezt a rousseau-i gondolatot példázza. A világban, amelyben sikeres, **a pénz a legfőbb érték, ez adja a társadalom megbecsülését**. Minden megvásárolható, mindent átszó a korrupció. A „Szent Borbála” továbbhaladását az arany biztosítja, a bécsi minisztériumban jó pénzért kitüntetéshez lehet jutni. Aki híján van a pénznek, azt kiveti magából a társadalom. Teréza retorikusan felépített nagymonológja sorra veszi a polgári világ tartópilléreit a vallástól a törvényen át az adminisztrációig. Majd fölteszi a végső kérdést: „Mire való az egész világ?” (A szigetlakók története). De ugyanezt kérdezi az önmagával és sorsával meghasonlott Athalie is anyjától is: „Miért szültél a világra!” (A védördög).

A haszonelvűség világával szemben Jókai megteremti az eszményi életforma színterét, a Senki szigetét. **A Senki szigete** – a pénz által fertőzött világ **ellenképe, utópia**. Az érzelmeket itt nem fertőzi, nem teszi tönkre, nem pusztítja el az érdek. Amikor a főhős először lép a partra, „amit maga előtt látott, az a paradicsom volt” (A „Senki” szigete). Ezen a szigeten a hősök megkísérlik boldogságukat létrehozni. A Senki szigete ugyan a világtól elzárt hely, mégis állandó kapcsolatban áll a külvilággal. **Területenkívüliségét** a török porta és a bécsi udvar ötven évre biztosította, az idillt, a **harmóniát a pénz és a fegyverek kiiktatása** hozta el. Az itt lakók cserekereskedelemre rendezkedtek be. Napjaik nem tétlenségben, hanem állandó és nyugodt munkálkodásban telnek. A természet részeként önmaguk lehetnek, teremtként a környezettel vívott küzdelemben teljesítik a rájuk bízott isteni parancsot, miközben teremtményként ráhagyatkoznak a Gondviselőre.

A Senki szigetével állítja szembe Jókai a pénz világát. A pénz sorsrontó, ártó, démoni erejű mind a főhős, mind a mellékszereplők számára: **Tímár erkölcsi lezülését** okozza, **Teréza mama férje** is egy szerencsétlen kereskedelmi ügylet áldozata. **Krisztyán Tódor** sorsát apja szerződészegése és szökése pecsételte meg. **Brazovics Athanást** – aki többeket tönkretett – Tímár teszi tönkre. **Athalie rádöbben: Kacsuka csak a pénzéért szereti**. Fabula János becsületes munkával nem, de telekügylettel meggazdagodott. A pénz világának bemutatása – Jókai jelenének a bemutatása a mű realista vonulata. Az író véleménye a gazdagságról Krisztyán Maxim szavaival: **“Akinék pénze van, az azt mind lopta...”** (Lásd Balzac ezzel azonos véleményét)

Tímár a két világ között ingadozik. Amikor a Senki szigetén tartózkodik, Tímea és az üzleti ügyek izgatják, Komáromból pedig Noémihez vágyik. „Boldog volt itthon, és szerette volna tudni, mi történik otthon (Az édes otthon). A dilemma szinte feloldhatatlan Tímár számára. Két esetben is a **„cserehalál”** Jókainál gyakran előforduló motívuma téríti vissza az életbe és a szigetre. Az első esetben Dódika halála és második fia születése, másodsor Krisztyán Tódor Balatonból kibukkanó holtteste, ami az ő újjászületését jelenti.

Nehezíti a főhős döntését a **kétféle szerelem is**, mely magába sűríti a két világ jellemzőit. Timár életének alakulásában meghatározó szerepe van a két nőalaknak. **Noémi** a szelíd jóság, természetes nőiség megtestesítője, aki feltétel nélkül elfogadja Tímárt. Tímár vonzalma **Tímea** iránt kettős természetű. A büntudat és a kötelességteljesítés éppúgy munkál kapcsolatukban, mint az alabástrom test birtoklásának a vágya. Timár a regény elején háromszor merül alá a Dunába, hogy kimentse a török lányt. Tímeát a hála érzése viszi a házasságba, és ezt meg is vallja a nászéjszakán „Én tudom, hogy mi vagyok: önnek a neje. Önnek fogadtam ezt, s Istennek megesküdtem rá. Hűséges, engedelmes neje leszek önnek. Ez a sorsom. Ön velem annyi jót tett, hogy egész életem önnek van lekötve.” (Az alabástrom szobor mennyegzője) Hálát és végtelen szeretetet ugyan ki tudott váltani a török leányból, a szerelem öntörvényű világában azonban fel kell adnia a harcot. Ügyeskedés és önzés, igazolható (?) „*tolvajlás*” az üzleti életben természetes. Mikor **megtartja Timea kincsét**, úgy érzi, lelkiismeretesen járt el, hiszen e cselekedetével épp a társadalom igazságtalansága ellen lázadt. De az emberi kapcsolatok ilyen módon nem alakíthatók. **Karrierje fölfelé ívelésével ellenkező irányú az erkölcsi élete** (mind lentebb süllyed). Tímár számára Ali Csorbadzsi leánya „*alabástromszobor*” marad. Timéát az „alabástromszobor” kifejezés kíséri végig a regényben, éppúgy mint Timár esetében a „arany ember”.

A **regény két antik eredetű mítoszt** is felidézhet: Midász király történetére már a regény első amerikai kiadásának címe is utal (Modern Midas. 1884.). A legendás fríg király azt kérte Dionüszosztól jutalmul, hogy minden változzék arannyá, amihez csak hozzáér. Ez az isteni jutalom azonban csaknem a halálát okozta a kapzsi királynak. Jókai többször is utal Tímár kapcsán a mondásra, anélkül, hogy említene Midász nevét: „És akármilyen kezd, az mind arannyá változik a kezében” (Az aranybánya). A másik mítosz Polükratészt idézi. A Kr. e. VI. században Szamosz uralkodójaként nagy politikai és katonai sikereket ért el, vagyona és szövetségeseinek száma egyre nőtt. A hagyomány szerint — a témát Schiller Polycrates gyűrűje című balladája is feldolgozta — rendkívüli szerencsés volt maga is megsokallta, ezért az isteneknek szánt áldozatként — egy nagy értékű gyűrűjét a tengerbe dobta. A gyűrű azonban egy kifogott hal gyomrából újra előkerül. Tímár, sikerei csúcsán, ezt a mítoszt idézi föl: „Eszébe jutott Polycrates, aki nem tud veszíteni, s végre rettegni kezd nagy szerencsésjéről.” (Az első veszteség).

Tímár Mihály története e két mítoszt is példázza. A főszereplő teljesíti Ali Csorbadzsi végakarátát, elviszi Tímeát a Brazovics-házba. Az elázott búza és a török kincs révén megalapozza szerencsésjét.

A **cím** és ennek **értelmezési változatai** összekapcsolódnak a főhős felemelkedésével, erkölcsi helyzetét minősítik. Az „arany ember” kifejezést a Szent Borbála továbbhaladási engedélyét megadó inspiciens használja először Kacsuka úrnak írt levelében: „Ez **egy arany ember**” (A szigorú vizsgálat). A **külső szemlélő számára** az elnevezés egyértelműen a **gazdagságot, az üzleti szerencsét** és rátermettséget jelenti. Pénzügyi hatalmával Timár mások sorsát is irányítja: a Tíméát megalázó Brazovics-házat tönkreteszi, a családfőt öngyilkosságba kergeti, s ezzel akaratlanul is meggátolja Athalie és Kacsuka házasságát. Másoknak kitüntetést szerez, a hűséges Fabula Jánost gazdaggá teszi. A hajóírnokból a legmagasabb körökben is szívesen látott nagyvállalkozó lesz. A felemelkedéssel azonban együtt jár a kétség is. Ám a **világ megítélése** csak a **látszat, a valóságban, belső értékrendje, lelkiismerete szerint**, becstelen **tolvaj**. **Tímárnak ugyan tisztessége feláldozásával sikerült meggazdagodnia**, elismerést szereznie, a lelepleződéstől való félelme miatt azonban állandóan hazudnia kell, és **ez megmérgezi boldogságát**, szorong, lázalmokat lát (aranyhegy alatt érzi magát); egyre inkább lelkiismeret-furdalás gyötri (jelképe: a vörös félhold / hold) . **Timár belső monológ formájában megjelenített vívódásai ritmikusan tagolják a regényt.** Épp az **arany zárja el előle az igazi élet lehetőségét**, a polgári világ káprázatának rabja megbukott (Krisztyán Tódor leleplező levelei).

A dilemma a szándékok, tettek mögöttes tartalmára vonatkoznak: **jótevő vagy tolvaj, mások boldogságának elősegítője, vagy a boldogság gyilkosa Timár?** Beavatkozhat-e az ember mások életébe? A **megoldhatatlan erkölcsi problémák** az öngyilkossági kísérletig sodorják a főhőst. A mű realista befejezése az öngyilkosság lenne. A névtelenné váló hős azonban („Az én nevem a „Senki”) **Noémi mellett megtalálja a boldogságot.** Ez a **romantikus fordulat** azonban csak utópikus utópikus ábránd, **az ember nem léphet ki a társadalomból.**

A mű a kiábrándulás regénye, **a szerző nem hisz a „tisztá” nemzeti polgárosulásban.** Valójában **Jókai nem lát esélyt a problémák megoldására kora társadalmában.** A regény olvasása közben azt is észrevehetjük: az író keserűen tapasztalja: a világ, amely körülveszi, tele van kiábrándító zűrzavarral, emberi gonosszaggal. **Timár sorsa azt példázza, hogy tisztességes, becsületes úton nem lehet vagyon birtokába jutni**

„Be kell vallanom - írta kései utószavában Jókai -, hogy nekem magamnak ez a legkedvesebb regényem. Az olvasóközönségnél is ez van legjobban elterjedve." Mi volt Az arany ember sikerének a titka? A regényt mindig aktuálissá teszi az, hogy **az ember örök vágyát mutatja az elveszett paradicsom visszaszerzésére.**

A mű utóélete:

Külföldön is népszerűvé vált – sok európai országban és Amerikában is megjelent.

A regényt többször is megfilmesítették, 1962-ben Gertler Viktor rendezésében.

Jókai hatása: olvasóközönséget nevelt; regényírói tekintélye meghatározó volt (Mikszáth Kálmán).

A mű cselekménye röviden:

A bonyodalom kezdete a vörös félholddal megjelölt zsák kincseinek megtalálása. A cselekmény két szálon bontakozik ki. Részben Timár üzleti vállalkozásai, részben magánéletének fordulatai szövik a regény szövetét. Mindkét szálon láthatólag sikeres ember képe bontakozik ki előttünk, valóságos "arany ember" a kívülállók szemében a főhős. "De akihez hozzáér, az mind szerencsétlenné lesz, átok és szenvedés terem az öt ujjának helyén." Életében a fordulópontot az jelenti, amikor Athalie szavainak hatására ("Tímea önt nem szereti.") elmenekül otthonról, és a Senki szigetén felfedezi a valódi boldogságot Noémi odaadó szerelmében. Ettől kezdődően Timár kettős életet él, örökösen vívódik, szenved attól, hogy mindenkit becsap, kínlódik, mert nem tud dönteni Komárom és a Senki szigete, a hűség és a szerelem között. De a véletlen közbeszól akkor, amikor Krisztyán Tódor megjelenik Balatonfüreden, hogy leleplezze a arany embert. A tetőpont a Timár és Tódor között lezajló heves párbeszéd, mely után a főhős öngyilkosságra készül.

A megoldást szintén egy váratlan esemény hozza: Krisztyán Tódor Timár ruhájában a Balatonba fullad. A befejezés azonban nem szokványos. Timár ugyan kivonul a társadalomból, és boldogon él a Senki szigetén, de Athalie gyilkossági kísérlete Komáromban mégis nyitva hagyja a történetet Tímea házassága ellenére is.